

УДК 811.112.2'27'37

КОНЦЕПТ “EUROPA” У НІМЕЦЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ**Лисецька Н. Г.**

Досліджено значення лексеми “Europa” на основі німецьких тлумачних словників та Інтернет-джерел для виявлення доміантних та системних відношень усередині однойменного концепту; показано еволюційний процес формування поняття “Europa” як фрагменту концептуальної картини світу; досліджено поняття “Europa” ХХ століття на основі книги экс-канцлера Німеччини Г. Шмідта “Die Deutschen und ihre Nachbarn. Menschen und Mächte II”; проаналізовано функціонування концепту “Europa” в сучасному мас-медійному німецькомовному просторі; доведено, що смисл поняття “Європа” можна повністю розкрити лише при врахуванні та поєднанні цілої низки чинників (історичних, географічних, економічних, культурних, релігійних, політичних, соціальних тощо) з урахуванням їх еволюційної динаміки у минулому та на сучасному етапі розвитку.

Ключові слова: динаміка, еволюція, історичні та культурні чинники, концепт “Europa”, концептуальні ознаки, топос, лінгвокультура, дискурс.

Исследовано значение лексемы “Europa” на основе немецких тлумачных словарей и интернет-источников для выявления доминантных и системных отношений внутри одноименного концепта; показано эволюционный процесс формирования понятия “Europa” как фрагмента концептуальной картины мира; исследовано понятие “Europa” ХХ века на основе книги экс-канцлера ФРГ Г. Шмидта “Die Deutschen und ihre Nachbarn. Menschen und Mächte II”; проанализировано функционирование концепта “Europa” в современном масс-медийном немецкоязычном пространстве; доказано, что смысл понятия “Europa” можно полностью раскрыть только при рассмотрении самых различных факторов (исторических, географических, экономических, культурных, религиозных, политических, социальных и др.) с учетом их эволюционной динамики в прошлом и на современном этапе развития.

Ключевые слова: динамика, эволюция, исторические и культурные факторы, концепт “Europa”, концептуальные признаки, топос, лингвокультура, дискурс.

The meaning of the lexeme “Europa” is investigated based on the German interpretative dictionaries and internet sources to identify the dominant and systematic relationships within the concept of the same name; studied the evolutionary process of forming the concept “Europa” as a fragment of a conceptual picture of the world is studied; the concept “Europa” of the twentieth century on the basis of the book of “Die Deutschen und ihre Nachbarn. Menschen und Mächte II” by Helmut Schmidt, ex-Chancellor of Germany, is examined; the functioning of the concept “Europa” in the modern mass media German-speaking world is analyzed; it is proved that the meaning of the concept “Europa” can be fully disclosed only taking into consideration and combining a number of factors (historical, geographical, economic, cultural, religious, political, social, etc.) taking into account their evolutionary dynamics in the past and at the present stage of development.

Key words: dynamics, evolution, historical and cultural factors, the concept “Europa”, conceptual signs, topos, linguistic culture, discourse.

Поняття “Європа” має широку інтерпретацію. В українському мовному просторі часто можна зустріти словосполучення “європейський стандарт”, “європейський рівень”, “європеєць”, “європейська освіта” та навіть такі банальні фрази як “євроремонт”, “євровікна” тощо, які містять сему високої якості, високого стандарту, зразка, на який потрібно орієнтуватися. У буденному вжитку жителі Східної Європи часто використовують фразу “поїхати до Європи”, ідентифікуючи таким чином поняття Європи лише із західним світом, що, без сумніву, пов'язано із цінностями, які відсутні у тій географічній Європі, де вони проживають. Концепт

“Еуропа” як складова публічного дискурсу є засобом і свідченням національної інтерпретації світу та об’єктом ментальної географії [3]. Інтерес до досліджуваної проблеми бачимо у багатьох працях науковців та відомих політиків. У науковій літературі досліджувався концепт об’єднаної Європи (М. Гнатюк, Я. Черногор, R. Barkowski), Європи як політичної ідеї (Герфрід Мюнклер), вивчалися когнітивно-лінгвістичні аспекти концепту “Європа” в українській публіцистиці (Я. Прихода).

Актуальність наукового пошуку полягає в осмисленні процесу формування поняття Європи як фрагменту концептуальної системи світу та особливостей функціонування мовних одиниць в німецькому газетно-публіцистичному дискурсі з досліджуваної тематики. **Мета роботи** – розкрити зміст концепту “Еуропа” через відтворення відповідного концептуального простору на основі мовних засобів його представлення у німецьких масмедіа. Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- дослідити значення лексеми “Еуропа” на основі німецьких тлумачних словників та Інтернет-джерел;
- з’ясувати суть концепту “Еуропа” в історичній ретроспективі;
- осмислити бачення поняття “Еуропа” на основі книги екс-канцлера Німеччини Г. Шмідта *“Die Deutschen und ihre Nachbarn. Menschen und Mächte II.”*;
- проаналізувати функціонування концепту “Еуропа” в сучасному масмедійному німецькомовному просторі.

Аналіз смислового елементу досліджуваного концепту ґрунтується на словникових дефініціях для виявлення домінантних та системних відношень усередині концепту. Тлумачний словник німецької мови *“Duden. Deutsches Universalwörterbuch”* дає таке визначення лексемі “Еуропа”: *Europa*; s. 1. Частина світу, яка розташована у західній частині Євразії (*als Erdteil angesehen westlicher Teil Eurasien*). 2. Державний комплекс, який виник завдяки об’єднанню європейських країн (*Staatenkomplex, der durch einen Zusammenschluss der europäischen Staaten entstehen soll: sich für E. (einen Zusammenschluss der europäischen Staaten) begeistern, einsetzen*). 3. *Europa*: жіноча особа із грецької міфології (*weibliche Gestalt der griechischen Mythologie*) [6, с. 468]. У рамках нашого пошуку нас цікавить саме друге значення.

У електронному словнику німецької мови DWDS до лексеми *Europa* знаходимо такі еквіваленти: синоніми *Abendland, Alte Welt (umg.), Okzident,*

Westen; гіпероніми *Alte Welt (umg.), Erdteil, Eurasien, Europa und Asien, Kontinent*; гіпоніми *Deutschland, Germania, Kartoffelland (iron.), Land der Dichter und Denker (umg.), Land der Richter und Henker (sarkastisch), Mitteleuropa, Piefkei (österr.) (umg.), Teutonia (lat.), Teutschland (veraltet), Zentraleuropa, grosser Kanton (schweiz.) (umg.)* [7].

Як бачимо, синонімічний ряд подає географічну та міфологічну інформацію про Європу, окрім перифраз *Das Land der Dichter und Denker, Kartoffelland* та *Das Land der Richter und Henker*. Проте саме ці вторинні номінації наводять на роздуми, що поняття “Еуропа” пов’язане із певною культурою, традиціями, звичаями, ментальністю, які відображають європейську сутність.

Електронний етимологічний словник DWDS дає визначення першого синоніму лексеми *Europa*, а саме *Abendland: Abendland n. “im Westen gelegenes Land”, im Anschluss an die Bedeutung “Westen, Okzident” von Abend seit dem 16. Jh. üblich, bis ins 18. Jh. vorwiegend im Pl. die Abendländer, -lande; vom Ende des 18. Jhs. an wird der Sing. als zusammenfassender Begriff für die historisch und kulturgeschichtlich enger verbundenen europäischen Länder dem älteren Morgenland gegenübergestellt und in neuerer Zeit vielfach auch als politisches Schlagwort benutzt* [6]. Із наведеного визначення випливає, що з кінця 18 століття лексема “Еуропа” вживається в однині як узагальнююче поняття для європейських країн, які історично й культурно-історично тісно поєднані між собою та протиставляється старішій за походженням номінації *Morgenland*. У новий час вона використовується часто як політичне гасло.

На нашу думку, доречним є дослідження концепту “Еуропа” і його еквівалента “Gesamteuropa”, оскільки лінгвіста цікавить не стільки Європа як географічна категорія, а як відображення концептуальної картини світу, де на сучасному етапі насамперед активується значення спільної Європи.

Європа є багатозначним і неоднозначним поняттям. Воно набувало різного значення і змісту впродовж багатьох історичних епох. У давнину не існувало Європи у сучасному значенні. Концепт “Єуропа” евокує нині такі поняття, як надія, безпека, розвиток, мрія, стабільність, підтримка, мир. Досліджуваний концепт має довгу історичну традицію. Народження концепту “Єуропа” часто пов’язують із раннім Середньовіччям та становленням цивілізації, основою якої слугувало християнство. Вперше широкого вжитку термін “європейський” набуває після коронації Карла I Великого імператором Священної Римської імперії у 800 році, якого почали називати “*pater Europaer*” (батьком Європи) [2]. У цьому контексті варто згадати німецького короля та імператора Священної Римської імперії Отто III (980-1002рр.) та показати його бачення Європи [4]. Будучи послідовником політики своєї матері Феодано та її радників, він переслідував мету утворення державного об’єднання європейських народів і королівств, яких об’єднувала б спільна релігія, культура і політика. Головні думки своєї політики щодо християнського оновлення Римської імперії і внутрішньо-церковної реформи він висвітлює у програмному документі “*Die Renovatio imperii Romanorum*” (998 р.) й описав можливу тісну співпрацю Папи Римського та кайзера. Тим самим були створені рамки для об’єднання Європи із різною культурно-історичною спадщиною та віросповіданням без домінування певної окремої нації. Столицею і центром цього рейху мав стати Рим, місто, де могли б змішатися і переплестися культурні і духовні надбання західної і візантійської традицій.

Впровадження в життя цієї політики сприяло поширенню християнства (*Christianisierung*) і утворенню держав у східній частині Центральної Європи. У Польщі та Угорщині були утворені самостійні церковні організації як важлива передумова для інтеграції нових держав у європейський цілісний концепт (*europäisches Gesamtkonzept*). Таким чином королі Польщі і Угорщини могли мирно об’єднатися з кайзером.

Ідея цілісної Європи переслідувала прагматичні цілі. Королівство Оттонів (*das Ottonenreich*) займало дуже велику територію, не мало єдиної столиці і через відсутність нормальної комунікації не могло мати керівництво в одному місці. Можливість подальшого інтегрування у сусідні держави могла ще більше ускладнити проблему управління і збереження влади. У концепті Феодано і її радників, який хотів реалізувати Отто III, було все добре продумано, прописано умови можливого об’єднання, про що свідчить відповідний топос: “*Die Nachbarländer wären zu Verbündeten und Freunden geworden, wenn man deren Entwicklung friedlich und freundlich unterstützt und sie an der Reichspolitik beteiligt hätte.*” [4, с. 119]. Далекі частини королівства були би під наглядом місцевих довірених, і кайзер міг би спокійно у релігійно оновленому Римі управляти усім. Р. Барковскі пише про Оттонівську Європу метафорично та використовує топос умови, який наочно демонструє переваги союзу: “*Kaiserwürde, Religion und Kultur sollten der gemeinsame Nenner Europas sein, kriegerischen Drohungen und Gefahren von außen wäre man mit vereinten Kräften entgegengetreten.*” [4, с. 119]. Можна знайти паралель гарної ідеї цілісної Європи та короля Отто III, якого називали “*der schöne Knabe*”. Хоча концепту “Єуропа” часів Отто III була притаманна не безкорислива ідея мирного співіснування сусідніх держав і певної незалежності, все ж він мав реально позитивні відтінки розвитку культури й духовності, що підтверджує висловлювання “*Während der gesamten Herrschaftszeit der Ottonen erlebte die Buchkunst eine unglaubliche Blüte.*” [4, с. 118], яке є образною складовою концепту “Єуропа”.

Сплинуло понад 1000 років з часів заснування Священної Римської імперії німецької нації (962 р.) та зародження епохи німецьких королів Оттонів, універсального державного утворення, де процеси становлення єдиної держави, що об’єднує весь західноєвропейський християнський світ, за всю історію її існування так і не були завершені, проте у якій мистецтво і наука переживали небувалий розквіт й отримують нові імпульси для подальшого розвитку: “*Die Gesellschaft erlebte, neben der geopolitischen Konsolidierung Europas, vor allem eine Blüte der Künste und der Wissenschaft. Vielleicht gerade deshalb entstand zu dieser Zeit auch das Leitbild eines friedlichen, europäischen Staatensystems.*” [4, с. 6–7]. Нині європейці знову прагнуть об’єднатися як і колись, за епохи Оттонів, в економічну, культурну та політичну співдружність без національного домінування та економічної зверхності: “*Europas Völker suchen nach einer Einheit, nach*

einer engeren wirtschaftlichen, kulturellen und politischen Verbindung – und ein Blick zurück in die Ottonische Epoche zeigt, wie einst ein Staatenbund ohne nationale Dominanz und ökonomische Arroganz gebildet wurde.“ [4, с. 6–7].

Думки стосовно бачення Європи у ХХ столітті викладено в книзі відомого екс-канцлера Німеччини Гельмута Шмідта *“Die Deutschen und ihre Nachbarn. Menschen und Mächte II.”* [5, с. 444–447]. На його думку, у 50-тих роках минулого століття поняття “Єуропа” часто звужувалося незрозумілим чином. Якщо якась країна вступала у європейські товариства на кшталт Західно-Європейське об’єднання (WEU), Європейське об’єднання вугілля і сталі (EGKS), до ради Європи (Єуропа-Rat) чи пізніше до Європейської (економічної) спільноти (EWG, EG), то мешканці цієї держави вважалися європейцями. Хто був проти цього, того йменували антиєвропейцем. Безперечно, зміст поняття “Європа” нелегко охопити. Географічно довгий час розумілася під Європою територія між Ісландією і Боспорусом, між Гібралтаром та Уралом. На цій карті Турція належить до Азії, почесне місто Візантій, сьогоднішнє Стамбул, – до Європи. Спірним залишається питання щодо росіян, які живуть у східній частині Уралу, мають корені у далекому Сибіру, становлять більшість населення та яким була обіцяна приналежність до Європи. Як бачимо, географія не дає вичерпної й однозначної відповіді щодо ідентичності Європи.

Європа – це культурно-політична ідея, яка в ході історичного розвитку переосмислюється й отримує нове визначення. На переконання Г. Шмідта, християнство об’єднало Європу, зробивши її духовною єдністю: *“Das Christentum hat Europa zu einer geistigen Einheit gemacht. Man könnte es die europäische Religion nennen.”* [5, с. 445]. Це європейська релігія, яка поширилася пізніше за географічні межі Європи і стала світовою релігією. Концепт Європа тісно переплітається із культурою. До культурної спадщини Європи належать також європейські мови, які розповсюдилися на весь світ і поширюють “європейськість” на багатьох “не європейських” континентах: *“Mit der Anerkennung des Multikulturalismus verlässt Europa einen Sonderweg der Geschichte, der unendliches Leid über den Kontinent gebracht hat; kehrt einer Vorstellung den Rücken, die immer schon verlogen war. Der Idee nämlich, die verschiedenen Nationen müssten aus ethnisch und kulturell homogenen “Staatsvölkern” bestehen.”* (Die Welt: 27.02.15). Концепт “Єуропа” базується не на “єдності й однаковості, а на різноманітті і множинності” [2].

Соціокультурний чинник є важливим при аналізі концепту “Єуропа”, але лише він один не повністю розкриває його сутність. З огляду на це Г. Шмідт робить спробу політичного дефініювання поняття “Європа”. Він звертає увагу на те, що Царська Росія до її кінця вважалася європейською державою. Пізніше, після більшовицької революції, була спроба з політичних міркувань вважати західний кордон Радянського Союзу східним кордоном Європи. Намагання провести межу між демократією та комунізмом теж були марними, бо поділ проходив впродовж сорока років через серце Німеччини – Берлін і штучно розділяв одну націю.

Питання, де починається і де закінчується Європа є другорядним, але його не можна викидати з поля зору. Якщо межі Європейської спільноти будуть з політичної точки зору розширюватися аж до Малої Азії, Близького Сходу та Північної Африки, то виникнуть проблеми, які не можна буде вирішити, зокрема на релігійній, соціальній та культурній основі. З іншого боку, розширення Європейської спільноти лише за етнічним принципом було б хибним. Критерій життєдатності є надто важливим для ідентичності Європи.

Європа, на думку політика, – це не лише щось набагато більше і ширше, ніж територія НАТО чи Євросоюзу, це єдність, яка виходить за межі історично зумовлених політичних об’єднань. Атрактивність Західної Європи полягає у тому, що в ній втілюються в життя права людини та демократичні форми управління, функціонує економіка, яка забезпечує набагато вищий рівень життя, ніж у Східній Європі. Саме це стане причиною відкритого діалогу й об’єднання обох частин Європи: *“Europa ist nicht nur viel größer und weit mehr als der Bereich der NATO oder der EU, es ist als Ganzes auch wichtiger als irgendwelche historisch bedingten politischen Zusammenschlüsse. Die Attraktivität des Westens, in dem die*

Menschenrechte und die demokratische Staatsform weitgehend verwirklicht sind, dessen Volkswirtschaften viel besser funktionieren und dessen durchschnittlicher Lebensstandard weit höher liegt, als im Osten, diese Attraktivität wird – das war für mich eine Gewissheit – eines Tages dazu führen, dass beide Teile Europas sich wieder füreinander öffnen.“ [5, с. 446].

Європа нагадує, на думку Г. Шмідта, калейдоскоп, що складається із розмаїття кольорів, які представляють фарби самих різних країн. Це різнобарвна картина, але так само як у калейдоскопі, на ній можна змінити зображення, лише для цього потрібно “поворухити пальцем”. Це вдала метафора, яка може слугувати для передачі образного компоненту концепту “Єуропа”. Вона наочно імплікує тезу, що “розвиток різних націй може розглядатися саме як сутнісна риса Європи і її історії – як у добрих, так і в поганих її проявах. Відмінність Європи заснована не на єдності й однаковості, а на різноманітті й множинності.” [2].

Спробуємо відтворити картину Європи XXI століття на основі статей німецького політичного дискурсу. При аналізі корпусу DWDS газети Die Zeit (2000–2014 рр.) встановлено, що *Gesamteuropa* представлена лексикою, у якій відображено такі її концептуальні ознаки: цілісна Європа (*Gesamteuropa als solches (eine Einheit), die Konjunktur für Gesamteuropa*), економічний зріст цілісної Європи (*das Wachstum in Gesamteuropa, das Wachstum für Gesamteuropa, auch in Gesamteuropa gelang eine Steigerung, der industrielle Kern Gesamteuropas, die wirtschaftliche Entwicklung Gesamteuropas*), стабільність цілісної Європи (*die Stabilität Gesamteuropas*), Євросона і цілісна Європа (*in der Eurozone wie auch in Gesamteuropa*), Німеччина – сильна економічна ланка у ланцюгу співдружності ЄС (*in Westeuropa außerhalb Deutschlands sank der Absatz jedoch leicht, Gesamteuropa möge möglicherweise nahe am Rande einer Rezession stehen, Deutschland nicht, nicht ganz so stark wuchs das Geschäft in Gesamteuropa*). Впадає ввічі протиставлення Європи цілій Європі, мається на увазі, що країни Євросоюзу є Європою, а всі інші країни разом з ЄС є цілою Європою (*Gesamteuropa*): “*Das deutsche Maßnahmenpaket könne sich in Europa nicht nur sehen lassen, sondern helfe auch Gesamteuropa, die Krise zu überwinden.*“ (Die Zeit, 13.01.2009).

На початку III тисячоліття Європа подає багато надій. У наведеному нижче текстовому пасажі активується концептуальна ознака об'єднаної цілісної Європи як нової Європи: “*Am Anfang des 21. Jahrhunderts nun steht Europa wieder vor einem großen Schritt – hin zu einem vereinten Gesamteuropa unter Einschluss der Türkei und vieler Staaten des ehemaligen Ostblocks. Auch dieses neue Europa kann nicht von oben beschlossen werden, von Diplomaten und Staatsmännern, Bankiers und Bürokraten und sonst welchen "Eliten".*“ (Die Zeit, 13.01.2000).

Концептуальні ознаки багатогранності, неординарності, неповторності, атрактивності типові для Європи XXI століття: “*Nur, hat es in der Geschichte schon einmal einen demokratischen Staat gegeben, der 500 Millionen Einwohner umfasste und mehrere Dutzend Sprachen? In Wahrheit wissen wir nicht, welches die ideale Staatsform ist, weil es für das demokratische Gesamteuropa keinen Präzedenzfall gibt, weder das Römische Reich noch das Heilige Römische Reich deutscher Nation, noch Napoleons Empire, noch die USA. Vielleicht ist ja im Moment das für Europa richtig und angemessen, was wir gerade haben (plus Lissabon-Vertrag).*“ (Die Zeit, 04.06.2009).

Одне із самих нових й актуальних значень поняття “Європа” у XXI столітті – це Європа-фортеця, яка дає притулок мільйонам біженців із арабського світу (Сирії, Іраку, Єгипту) та інших континентів, які змушені шукати захисту від війни, розрухи, холоду, терору, безправ'я: “*Seit Mitte September gibt es Grenzkontrollen zwischen Bayern und Österreich, wo zu Tausende Flüchtlinge in die Republik kommen. Österreich spricht von einer "Festung Europa".*“ (BZ 30.10.15). Міністр внутрішніх справ Австрії Йоганна Майкл Ляйтнер вимагає укріплення Європи: “*Die derzeitige Situation in Slovenien, Österreich oder auch in Deutschland beweist, dass wir so rasch wie möglich an einer Festung Europa bauen müssen.*“ (BZ 30.10.15).

Як показує аналіз досліджуваного матеріалу, концепт “Єуропа” / “Gesamteuropa” один із найвагоміших та найцінніших понять в німецькій лінгвокультурі, є

багатозначним і неоднозначним. Він набував нові відтінки значення і змісту впродовж різних історичних епох. Лише поєднання різних чинників (історичних, географічних, економічних, культурних, релігійних, політичних, соціальних тощо) з урахуванням їх еволюційної динаміки у минулому та на сучасному етапі розвитку дозволяють розкрити смисл поняття “Європа”.

Концепт “Еуропа” на зламі двох тисячоліть – це надія, безпека, розвиток, мрія, стабільність, підтримка, мир, це “*Europa-Festung*” (Європа-фортеця), яка дає притулок та захист незахищеним із інших континентів.

Нинішнє поняття “Європа” евокує передовсім ще такі три актуальні смисли: “біженці” (*Flüchtlinge*), “терор” (*Terror*) і “війна” (*Krieg*), які переростають у категорію окремих концептів, бо стали глобальною проблемою і жахливою реальністю на планеті “Земля” й тим самим торкнулися Європи та формують нові смислові відтінки концепту “Еуропа”. Перспективою дослідження вважаємо застосування фреймового аналізу у дослідженні концепту “Еуропа”.

Література

1. Гнатюк М. Зародження ідей об'єднання Європи / М. Гнатюк, Я. Черногор // Віче : теоретичний і громадсько-політичний журнал. – № 20. – Київ : Верховна Рада України, 2010. – С. 13–15.
2. Европа як політична ідея / Герфрід Мюнклер/ [Електронний ресурс] / Незалежний культурологічний часопис “ї”. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n50texts/muenkler.htm>
3. Прихода Я. Концепт Європа в українській публіцистиці: когнітивно-лінгвістичні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Я. Прихода. – Львів, 2005. – 16 с.
4. Barkowski Robert F. Die Ottonen und das Konzept eines vereinten Europa / Robert F. Barkowski. – Berlin: Partas Verlag Berlin. – 140 S.
5. Schmidt Helmut. Die Deutschen und ihre Nachbarn. Menschen und Mächte II. / Helmut Schmidt. – Berlin: Siedler Verlag. – 571 S.
6. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen (A-L) / Wolfgang Pfeifer u.a. – 2. Auflage – Berlin : Akademie-Verlag, 1993. – 820 S.
7. DWDS – Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dwds.de